

ЮВІЛЕЇ ТА ПОДІЇ

*До 85-річчя економічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*

ВІД СЛАВНОГО МИНУЛОГО ДО ВПЕВНЕНОГО МАЙБУТЬОГО

Сьогодні ми святкуємо 85-річчя народження нашого економічного факультету. Нині його характеризує те, що він став одним з провідних центрів економічної освіти в Україні, який здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців за широким спектром спеціальностей та освітніх програм. Як витікає з доповіді декана економічного факультету проф. О.І.Давидова на зборах трудового колективу факультету, зараз за денною та заочною формою навчання навчаються більш ніж 1500 студентів. У складі факультету 8 кафедр. Освітній процес забезпечують 110 висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, серед яких 1 член-кореспондент НАН України, 25 докторів наук, професорів, більше 70 кандидатів наук доцентів. На факультеті діє аспірантура та докторантура майже на всіх кафедрах. Випускаються наукові фахові видання: це «Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна» Серія «Економічна», та «Соціальна економіка». Є ще багато ознак нинішнього сьогодення факультету, якими можна пишатись. Однак у вимірі простору і часу треба звернутись до нашої спадщини, бо історія вчить того, хто у неї вчиться. І тут ми відзначаємо, що такі успіхи факультету були закладені багато років тому, у непрості 30-і роки минулого століття і навіть у позаминулому, 19 столітті.

Підставою для створення факультету була постанова РНК УРСР від 10 березня 1933 року «Про організацію на Україні державних університетів». Тут треба відмітити дві обставини. Перша столиця України на той час знаходилася у м.Харків; Друга: РНК УРСР виконував сталінський наказ про відновлення університетської освіти в межах не тільки України а і СРСР. Виникає питання: що заставило піти на таке рішення?

Нагадаю, що 18 травня 1921 року Наркомпрос України ліквідував всі університети як консервативну форму старої вищої освіти та джерела вільнодумства. Я.Ряппо (керівник Головного управління професійної освіти Наркомату освіти) писав, що університети ліквідувалися з метою усунення цитаделей ворожої буржуазно-кадетської професури і щоб не повторювати досвід РРФСР 1918-1920 рр. коли професура гальмувала і саботувала реформу. Йшла боротьба за «советизацію» вищої школи та ліквідацію тотальної безграмотності. Рішенням колегії Укрголовпрофосвіти Харківський університет був переіменовані в Харківський інститут народної освіти (ХІНО); Київський – у КІНО і т.д. Кафедри класичного університету були розділені на 2 групи: педагогічні та науково-дослідні. Наукові працівники кафедр мали дуже низьку заробітну платню, яка до того ж виплачувалась нерегулярно. Тому багато науковців вимушені були йти «на заробітки» до педагогічних кафедр. По суті наукова робота була знищена і про науковий потенціал можна було судити лише з праць десятка видатних вчених.

Якщо до цього додати регулярні «чистки» інститутських студентів від бухаринського, троцькістського та лівачького напрямків, зміни керівництва ХІНО (Стрільбицький, Гаврилов, Моїсєєв, Блудов) а також репресії проти викладацького складу, про які історія замовчує, то стає зрозумілим, що до повного знищення закладу освіти залишалось мало часу.

Розуміючи це, тодішня влада своїми керівними документами намагалась виправити становище. Так, на підставі постанови РНК УРСР від 11 серпня 1930 року було затверджене так зване ХПІПО – Харківський педагогічний інститут професійної освіти, у складі якого вперше було створено соціально-економічний факультет як окрему ланку професійної освіти. Потім об'єднали ХПІПО з ФХМІ – фізико-хіміко-математичним інститутом в єдиний університет і прийняли рішення «залишити економічний факультет як окреме університетське об'єднання».

Другим кроком було прийняття постанови РНК УРСР від 10 березня 1933 р.«Про організацію на Україні державних університетів» чим було відновлено діяльність Харківського

університету, як класичного. Структуру університету було поповнено низкою факультетів у т.ч. економічного.

Третім кроком була заміна секцій викладання наук на класичні кафедри, що значно підвищило їх керованість, наукову спрямованість та результативність діяльності. Так соціально-економічна секція «розпалась» на окремі кафедри політичної економії (з 1934 року) і марксизму-ленінізму. Це підтверджує, що поступове виокремлення економічної науки і створення економічного факультету відбивало панівні тенденції суспільних процесів.

Слід зауважити, що у ті часи відбувались великі зрушення у матеріальному виробництві. Проведена індустріалізація значно ускладнила виробництво, поступово перетворюючи його з простого у складне. Взаємодія речового та особистого факторів набувала нових форм; вимагала зміни форм і методів обрахування руху грошових коштів у міжгалузевому та внутрігалузовому їх перерозподілу. Поступово але незворотно формувалась потреба у нових економічних знаннях і на цих теренах поява економічного факультету стала об'єктивною основою подальшого розвитку.

Пропагування переваг соціалізму, безвиході капіталізму, у його кризових явищах, виявленні нерозв'язних протиріч капіталу і водночас переваг соціалізму у темпах економічного зростання, способу життя складало ідейно-виховну та науково-політичну функцію економічної науки. Однак, поступово політична складова економічної науки, її класовий характер, починає доповнюватись пізнанням принципового змісту об'єктивних потреб суспільства та розвитку реальної економіки. Знання таких потреб у загальному вигляді зводиться до розкриття найважливіших напрямків розвитку економіки, який має бути оптимальним з точки зору соціальної мети суспільства та режиму самого процесу господарювання.

Змінювались і враження про саму економічну науку: це не тільки відтворення системи знань, які давала політична економія але і отримання нових знань. Самі по собі знання – це ще не наука, як знаюча людина ще не є науковцем. Знання- продукт науки і її сутність не зводиться тільки до вже пізнаних законів, а передбачає їх відкриття. Науку слід розуміти як пізнавальну діяльність і тому на перший план висунулась методологія, набуття методів отримання нових знань.

На економічному факультеті (до речі, як і в інших університетах не тільки України а в тодішньому СРСР) розвиток науки характеризувався наступними напрямками. 1) це наукове пізнання економічних законів; 2) дослідження трудових відносин, зокрема продуктивності праці та заробітної платні, активності робітника; 3) господарський механізм, включаючи зокрема перше фінансово-економічну сферу; 4) дослідження самої науки як форми суспільного пізнання та розвитку виробництва. Розглянемо це більш детально включаючи особистості, які були причетні до цих напрямків на економічному факультеті.

Перший декан економічного факультету О.О.Воскресенський (з 1933 по 1937 роки) увійшов у історію факультету неординарно. З одного боку, за роки його деканства факультет отримав приміщення по вул.Мироносицькій,1. Правда, факультет в ньому не знаходився. Приміщення довгий час займали Харківський обком КП України; потім обком комсомолу. Довгий час у приміщенні були не тільки навчальні приміщення але і житлові кімнати викладачів (зокрема самого О.О.Воскресенського та О.П.Мамалую). З другого боку, історики вбачають в ньому «душителя професорських долів». Економісти до цього уявлення не мали що перший їх керівник-історик та ще й з минулим НКВС.

З 1937 по 1941 рік деканом став О.П.Мамалуй. Йому дісталась нелегка доля очолити колектив факультету. Головне, чим характеризувалось деканство О.П.Мамалую – це поступовий перехід від питання класовості кадрів та їх чистки до класового читання науки. Саме О.П.Мамалую випала честь запросити до університету провідних учених та викладачів політичної економії – О.М.Румянцева (майбутнього академіка, шеф-редактора міжнародного журналу «Проблеми миру та соціалізму»). Викладав політичну економію і Д.Й.Розенберг (видатний коментатор «Капіталу»). На кафедрі політичної економії, яку він теж очолював, склався творчий колектив: проф. Л.Я.Любимов, проф.М.Б.Гуревич, проф.М.Н.Марчевський, проф.Л.М.Клецький, доценти:И.М.Бейліс, І.Л.Бейгель, О.Д.Макаров; викладачі: О.М.Васильєв, С.Б.Рибояд та інші. Це дало можливість фундаментальної розробки теорії економічних законів розвитку як капіталізму так і соціалізму. До речі, на долю О.П.Мамалую випало перебазування кафедри і факультету в Казахстан (м.Кизил-Орда) де Харківський і Київський університети були об'єднані в один Український університет (до 1943 року). На фронті знаходились доценти

Ковальова В.О. та Фількович І.М. До «чорного дня» 25 травня 1955 року економічний факультет послідовно очолювали: С.І.Крандієвський (1943-1946 рр.); А.Н.Міреп (1946- 1953 рр.); Ю.І.Терехов (1953-1970 рр.); І.Я.Ткаченко (1970-1990 рр.); М.І.Бондаренко (1990-1995 рр.); В.В.Александров (1995-1999 рр.).

«Чорний день» на факультеті настав у зв'язку з постановою Ради Міністрів СРСР від 25 травня 1955 року №1015 «Про додаткові заходи з впорядкування підготовки спеціалістів з вищою освітою». На підставі цієї постанови МВССО України прийняло рішення про скорочення набору студентів-економістів. Останній випуск студентів у кількості 45 чол. відбувся влітку 1959 року. Однак, заняття не припинялись, хоч частина студентів була переведена на історичний факультет. Продовжувало існувати вечірнє відділення, де без відриву від виробництва на всіх курсах навчалось 80 чоловік. На заочному відділенні навчалась група статистиків. Проте в університеті почала існувати точка зору, що економічний факультет, який згодом відкрився, вийшов з історичного факультету, з чим неможливо погодитися.

У 1962 році згідно з наказом МВССО України (№173 від 25 березня) створюються загальнонаукові факультети для підготовки спеціалістів для різних ланок народного господарства без відриву від виробництва. Такий ЗНФ було створено і відкрито і при Харківському університеті. ЗНФ ХДУ мав дві філії: у Горлівці та у Слов'янську Донецької області. До складу ЗНФ входило економічне відділення з такими спеціальностями як: економіка промисловості, торгівлі, статистика, фінанси і кредит, бухгалтерський облік, планування народного господарства, економіка і організація матеріально-технічного забезпечення.

Викладачі факультету з ентузіазмом готували відповідних фахівців. На факультеті склалася наукова школа пізнання господарського механізму та підвищення ефективності виробництва. Такі вчені, як О.Г. Ліберман, П.І.Верба, С.Г.Галуза, В.П.Бабиш, інші, активно розробляли теорію госпрозрахункових відносин у всіх ланках економіки, показників оціночної діяльності підприємств, підвищення ролі прибутку в соціалістичній економіці, платності за використання економічних ресурсів, введення фондів економічного стимулювання виробництва товарів і оплати праці за допомогою ціни, прибутку, премій і кредиту.

Так, в роботі «Економічні методи підвищення ефективності суспільного виробництва» (1970 р.) О.Г.Ліберман надавав велике значення державній ціновій політиці. Він вважав, що оптові ціни не забезпечують умов для розширеного відтворення а опережуюче зростання споживчих цін порівняно з заробітною платою породжує тенденцію постійного зменшення реальних доходів населення. «Помимо старых своих функций, цены должны играть роль узловой меры соответствия производства и потребления, стать инструментом планомерности не только как единица подсчета стоимости, но и как способ определения и поддержания оптимальности» (с.160). Ряд думок О.Г.Лібермана продовжили його учні: професори С.Г.Галуза, В.С.Найдьонов, Г.С.Волинський, І.В.Семеняк, С.І.Олійник, О.М.Золотарьов, В.С.Ключко, Ю.Д.Костін, В.М.Селіванов. Розглядалися питання необхідності проведення економічної реформи в СРСР.

П.І.Верба вбачав у неефективності реформ централізовану економіку та адміністрування. Саме ці причини призводять до небажання підприємств користуватись кредитом надаючи переваги бюджетному фінансуванню. В роботі «Кредит и внедрение новой техники» (1957) він писав, що «необхідно в фінансових планах підприємств частину прибутку наступного року обов'язково передбачити для погашення займів...причому ця частина прибутку повинна бути фіксованою і не залежати від зміни номенклатури виробів. А установи Держбанку не повинні виступати в ролі сторонніх спостерігачів, проводити контроль тільки за своєчасним поверненням позик. Треба контролювати і джерела створення коштів, необхідних для повернення кредитів»(с.51-52).

Виключно важливу роль в розвитку факультету відіграла *школа економіки праці і соціально-трудоових відносин*. До неї можна віднести таких професорів як О.О.Рубан, М.М.Кім, Д.П.Богиня, В.К.Логвиненко.Так, наприклад, М.М.Кім аналізуючи працю з точки зору витрат робочої сили задля створення життєвих благ доводить, що складовою і важливішим є не найтяжкість праці, а корисний ефект – це не прості затрати робочої сили задля створення матеріальних благ.

На відміну від «чорного» дня «білий» день настав у 1965 році. 2 листопада 1965 року вийшов наказ МВССО УРСР № 712 «Про організацію економічного факультету ХДУ ім.

О.М.Горького та наказ ректора ХДУ (В.Ф. Лаврушина) №609 від 24 листопада 1965 року. Економічний факультет не тільки був створений але і отримав приміщення (пл. Дзержинського, 4) у відремонтованому після війни корпусі. До цього заняття відбувалися в різних приміщеннях, зокрема в Харківському бібліотечному інституті, інституті культури, музеї природи по вул. Трінклера. Зусиллями професорсько-викладацького складу факультету приміщення були облагороджені, завезена мебля, встановлені телефони, інше обладнання. Разом з відкриттям факультету була відкрита і кафедра фінансів і кредиту, яку очолив проф.Верба П.І.

Однак, не тільки цим (і не стільки цим) характеризувався економічний факультет у ці роки. Зусиллями деканів Ткаченко І.Я., Бондаренко М.І., Александрова В.В., Л.І. Булаєнка на факультеті почали формуватися *наукові школи нового типу*. Оновлені наукові школи мали своїм підґрунтям кадрове забезпечення. Захистили докторські дисертації Глущенко В.В. (Москва) , Гриценко А.А. (Одеса). Була створена спеціалізована докторська рада на якій захистила докторські дисертації плеяда молодих науковців (Задорожний Г.В., Яременко О.Л., Тютюннікова С.В., Соболев В.М., Коломієць Г.М. Архіреєв С.І. Меркулова Т.В., інші). Головне ж було у тому, що економічна теорія звернулась до *аналізу ринкової економіки*.

З чого все почалось?

Для мене це доповідь проф. Лісовицького В.М., який щойно повернувся (у 1982 рік) з довгострокового відрядження (з АНДР), де викладав мікро і макроекономіку та зробив звітну доповідь. Я неодноразово знайомився з "Economics" П.Самуельсона, однак глибина ринкових перетворень мене вразила, хоч необхідність ринку проголошувалась «товарниками» давно, але це була «наукова гра» у ринок.

Глибина ринкових реформ, які в Україні почалися з 1987 року багатьох просто шокувала. По-перше, ринок унеможлилював наслідування інструментів адміністративно-командної економіки; по-друге, виникла потреба створення нових інструментів ринкової економіки; по-третє, для запобігання соціальних катаклізмів виникла нагальна потреба розробки спектру соціальних цілей, нормативів і стандартів життя та праці мільйонам людей.

Але головне – це створення теорії ринкових перетворень, що включала б аналіз передумов формування ринкової економіки в Україні, вивчення інституційних основ формування ринкових структур і розробка заходів щодо мотивації поведінки людини в умовах ринкових структур. Було і багато інших питань. Саме ці питання порушували дослідження вчених «третьої генерації», що виростили вже під час ринкових перетворень, або під час існування змішаної економіки.

Розширення поля знань для пізнання ринкової економіки приводить до розширення меж самої науки. А ускладнення процесу добування знань веде до появи нових організаційних форм досліджень: спеціалізація знання та його розгалуження призводить до *інституціалізації науки*. Потреба глибокого теоретичного осмислення суперечливих явищ трансформаційних процесів стає особливо відчутною у зв'язку з неспроможністю пояснити нові суперечності в рамках традиційних парадигм і концепцій. Тільки нова методологія здатна збагнути значення, зміст і наслідки сучасного розвитку.

Ця особливість на економічному факультеті знайшла яскраве відображення у формуванні *наукових шкіл нового напрямку досліджень*. І університетські вчені-економісти зайняли у них гідне місце.

Логіко-історична школа. У центрі досліджень проблеми методології економічної теорії. Запропонована концепція інверсійного типу ринкової трансформації, що розкриває зміни в логіці та наслідках розгортання економічних процесів у випадку, коли в часі формування індустріальної економіки і ринкового господарства. Послідовно розробляють основні напрямки під керівництвом А.А.Гриценка професори Г.М.Коломієць та Т.І.Артемюк (колишня студентка економічного факультету ХНУ).

Школа інституційної економіки. Науковий керівник школи д.е.н., проф. Яременко О.Л. вважає, що інститути в господарській діяльності є одночасно правилами і механізмами поведінки та забезпечують виконання правил. Концепцію інституційної природи інфраструктури розробив проф. В.М. Соболев. Ідеї школи розробляють доктори наук, професори С.І.Архіреєв та В.П.Решетіло.

Школа соціальної економіки. Найбільш активно і наполегливо розробляє проблеми соціальної економіки д.е.н., проф. Г.В.Задорожний. Соціальну переорієнтацію економіки неможливо без вирішення проблеми доходів населення бо через них реалізується потенціал

людського капіталу. Ці важливі моменти знайшли відображення у працях д.е.н., проф. С. В. Тютюннікової.

Школа фінансових ринків і грошової політики. Ідеї монетарної економіки та трансмісійного механізму кредитно-грошової політики ще у минулому були закладені видатними ученими як М.М.Алексєєнко, П.П.Мигулін, М.І.Туган-Барановський а у радянські часи О.Г.Ліберман та П.І.Верба. Керівник школи у її сучасному вигляді д.е.н., проф., Заслужений професор ХНУ В.В.Глущенко. Школа розробляє теорію функціонування суб*єктів господарювання, розробляє концептуальні засади формування грошової політики. Активну участь у науковій школі приймають: проф. Давидов О.І., проф. Глущенко А.С., проф. Нечипорук Л.В. , члени кафедри фінансів, банківської справи та страхування.

Економіко-математична школа Створена відомим ученим В.А.Забродським, праці якого відомі не тільки в Україні. Вчений запропонував метод динамічної побудови дерева завдань управління, що було цінним внеском у створенні штучного інтелекту. Гідним послідовником і продовжувачем школи стала д.е.н., проф. Т.В.Меркулова. Активно розробляє фундаментальні положення школи проф., д.ф.м.н. А.А.Янцевич. Науково-дослідницька робота його присвячена спектральній теорії операторів та її застосуванню до випадкових процесів.

Школа соціально-етичного маркетингу. Школу заснувала І.В.Семеняк у ряді своїх праць. В них визначена і розроблена методика оцінки попиту. Зараз ідеї школи розвиває В.А.Свтушенко.

Таким чином, накопичений науковий потенціал на факультеті, матеріальні умови навчання студентів надають можливості впевненого розвитку у майбутньому.

***В.В.Глущенко,
доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри
фінансів, банківської справи та
страхування Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна***